

**ЛІТОПИС
УКРАЇНСЬКОГО
КРАЄЗНАВСТВА**

КРАЄЗНАВЧИЙ НАПРЯМ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ 1920-Х РОКІВ

1920-ті роки в Україні були періодом пошуку нових ефективних форм і методів організації навчального процесу, коли запроваджувалися експериментальні принципи функціонування системи освіти. Радянська влада намагалася побудувати власну освітню систему, впроваджувала інновації, модерні концепції побудови школи. Однією з них було введення краєзнавства в шкільні програми. У статті аналізуються головні напрямки роботи педагогів України в процесі становлення краєзнавства як навчальної дисципліни.

Ключові слова: історичне краєзнавство, освітяни, педагогіка, інновації.

Прикметною особливістю сучасного історичного знання виявилось посилення наукового інтересу до його горизонтального виміру – локальної, регіональної історії. Пояснення цьому знаходиться в площині загальної зміни історичних пріоритетів. Характерною рисою української історичної науки III тисячоліття стають наукові дослідження з соціальної історії, історії розселення, історії повсякденності, історичного краєзнавства [1]. На пострадянському просторі цей процес стимулюється трансформацією регіональних історій в національні.

Чималий внесок в подолання монопольного розуміння історичного процесу, що було характерне для радянської історіографії, зробили дослідники історичного краєзнавства [2]. Вони довели, що це інтегральний науковий напрям, який займається дослідженням історії, природи, населення, господарства, культури, пам'яток в межах певної окресленої частини країни, міста, села, має свою систему зв'язків із громадськістю і на неї спирається. Специфіка краєзнавства полягає у тому, що воно зближує системи природознавчого і соціогуманітарного знання, дає змогу конкретизувати і персоніфікувати історико-культурний процес, руйнує бар'єри між професійною наукою і аматорами-ентузіастами.

Завдання, які стоять перед історичним краєзнавством тісно переплітаються з освітніми пріоритетами, зокрема вихованням у громадян почуття національної свідомості і гідності, глибокої поваги до історії, мови, традицій українського народу, а також інших народів, пов'язаних з ним своєю долею, відродженням духовності та історичної пам'яті в суспільстві.

Гуманітарна освіта нового тисячоліття гостро потребує нової методології, нового мислення для визначення перспектив розвитку людини і її цінностей.

Подібні тенденції спостерігалися в системі освіти України і на початку 1920-х років. Цей період став часом пошуку нових ефективних форм і методів організації навчального процесу, коли запроваджувалися експериментальні принципи функціонування системи освіти. Відбувались формаційні зміни, тобто ліквідація політико-економічних інститутів попередніх владних структур, становлення економічних та організаційно-політичних основ радянської влади, відтак необхідність модернізації освіти, культури і духовного життя взагалі була очевидною. Школі в цьому процесі відводилася визначна роль. Зауважимо, що в 1917 – 1921 роках, коли в Україні точилась національно-визвольна боротьба, майже вся система початкової й середньої освіти перебувала на стадії радикальної руйнації, а в сільських районах просто була відсутня [3, с. 67]. Отже, нова влада намагалася побудувати власну освітню систему, впроваджувала інновації, модерні концепції побудови школи. Однією з них було введення краєзнавства в шкільні програми. Це в свою чергу співпало зі змінами, які переживала історична освіта в школі в 20-ті роки ХХ ст.

Школа була поки що не готова повністю відмовитися від викладання історії, але й прийняти старі програми за основу також не наважувалася. Виходячи з цього, освітяни намагалися знайти такий варіант, який би задовольняв більшість. Компромісним виходом із ситуації було впровадження предмета, який би зміг поєднати як історичні знання, так і знання про сьогодення, тобто втілити прогресивну ідею «нової школи», яка полягала у зближенні її із суспільним життям. Краєзнавство відповідало головній меті шкільної освіти – виховання людей, відданих інтересам і політиці радянської влади. Школа з її чіткою організаційно-системною структурою бу-

ла найбільш ефективним засобом такого впливу. Крім цього, вона мала справу з підростаючим поколінням, і цей вплив починався, так би мовити, з «чистого аркуша», що само по собі виключало неприємні моменти «ламання» або «ігнорування» у свідомості людей старих цінностей. Таким чином, історична освіта, а в її межах і краєзнавство, перш за все повинні були виконувати виховні та соціальні функції [4, с. 134].

Роль краєзнавства в освітньому процесі, його вплив на формування свідомості і ціннісних орієнтацій підростаючого покоління – ці теми виникли на підготовленому ґрунті. Основи теорії шкільного краєзнавства були викладені ще видатним педагогом К. Д. Ушинським (1824 – 1871 рр.). Він уперше дав визначення краєзнавства як педагогічного поняття, виділив у ньому суспільно-економічний, освітньо-виховний і методичний аспекти.

У краєзнавстві К. Д. Ушинський убачав, насамперед, могутній засіб вивчення країни. Тому наголошував на потребі ввести в початковій школі вивчення спеціального предмета – батьківщинознавства. Цей курс, на думку педагога, мав бути пристосований до «горизонту кожної місцевості», мусив урахувати пізнавальні можливості учнів. К. Д. Ушинський робив акцент на необхідності розвивати у дітей «інстинкт місцевості», тобто розуміння взаємозумовленості природних процесів, уміння бачити місцевість у цілому, з усіма особливостями її природи, життя населення, господарського розвитку. У кожному районі, зазначав учений, «зосереджена маса відомостей історичних, географічних, етнографічних, статистичних, які вчитель має вміло використовувати, закладаючи надійні основи моральних почуттів, гуманізму, милосердя» [5, с. 28].

К. Д. Ушинський обґрунтував можливість реалізації краєзнавчого принципу у вихованні дітей, який передусім передбачав комплексність, усебічність, доцільність вивчення рідного краю, своєї Вітчизни. Він вважав, що де б не була людина, вона завжди мусить зберігати в серці дух свого народу, любов до рідного краю [6, с. 99 – 100].

Чимало зробив для розвитку шкільного краєзнавства учень і послідовник К. Д. Ушинського Д. Д. Семенов. Він розробив програму і систему уроків із краєзнавчого вивчення міста, які передбачали всебічне ознайомлення з місцевістю шляхом проведення систематичних спостережень, прогулянок та екскурсій [7, с. 6].

Інший видатний український педагог – Софія Русова (1856 – 1940 рр.), автор першого шкільно-

го підручника «Початкова географія», виданого українською мовою, нерозривно пов'язувала виховання й навчання дитини з краєзнавством. «Ми збудуємо таку школу, котра б вся була проіннята національним свідомим натхненням, яке виявить вільно увесь наш національний духовний склад і міцно з'єднає нас з рідним краєм, з рідним людом». Вона вважала, що прищепити дитині національні риси можна лише орієнтуючись на специфіку природи, географічного розташування, клімату, історії рідного краю на певній території [8].

Нові ідеологічні, соціальні та наукові установи вимагали принципово нової побудови процесів виховання й навчання дітей та молоді, відкинувши досвід традиційної педагогіки, радянські освітяни, для забезпечення школи методологічною базою та практичною програмою, звернулись до досвіду зарубіжної теорії й практики. Вивчення і запозичення здобутків європейської та американської школи стало однією із особливостей української педагогіки 1920-х років. Приступаючи до організації шкільної справи в республіці, її керівники розуміли, що успіх в цій сфері залежить, в значній мірі, від наукового обґрунтування і практичного вирішення «чому і як навчати».

Радянська педагогіка в той час лише зароджувалась як наукова дисципліна і не могла дати відповідь на ці питання. Наявність чіткої ідеологічної установки на рівні освітньої політики та не розробленість її в прикладному плані надавала якийсь час науковцям змогу проводити дослідження, керуючись розумінням проблеми, яка розглядалась. До того ж, в період 20-х років ХХ ст. в Україні, завдяки процесу українізації, склалася особлива політична ситуація, яка дозволила українським вченим в повній мірі скористатися можливістю вивчення прогресивних ідей реформаторської педагогіки.

Особливий інтерес в цей період викликали у освітян здобутки найбільш розвинених європейських держав та Америки. Чималий внесок у висвітлюванні питання теорії й методології освіти, питання освітньої практики за кордоном, краєзнавчої освіти, зробила редколегія журналу «Шлях освіти» (1922 – 1926 рр.). Цей часопис був центральним органом Державного Науково-Методологічного Комітету. Завдяки праці співробітників журналу, українське вчительство отримало можливість ознайомлюватись з найновішою і достовірнішою інформацією з освітянських проблем, стати дописувачем міжнародного педагогічного журналу на мові есперанто, брати участь в

міжнародних конференціях та з'їздах. Можна говорити, що «Шлях освіти» став засновником комплексного вивчення зарубіжного досвіду, виступив піонером у дослідженні краєзнавчої педагогіки.

Українські педагоги могли не тільки заочно познайомитися із здобутками своїх колег (через часопис), але й здійснити закордонні відрядження. Поїздки українських освітян за кордон проводилися за плановою тематикою, були більш організованими і цілеспрямованими. Слід зазначити, що майже всі звіти про такі відрядження друкувалися у вигляді статей чи повідомлень в «Шляху освіти».

Переважна кількість закордонних поїздок здійснювалася до Німеччини. Це пояснюється певними причинами. По-перше, причинами політичного характеру: активний революційний рух німецьких робітників, проголошення на території країни радянських республік та Веймарська конституція характеризували Німеччину як друга та союзника країни Рад. По-друге, географічне розташування країни робило її привабливою в інформаційному плані. По-третє, це внутрішній розвиток самої педагогічної науки та організація шкільної справи в Німеччині. Вітчизняні педагоги ще в дорадянський період відмічали цінність педагогічних пошуків німецьких філософів і педагогів, наголошували на необхідності їх вивчення. С. Русова, наприклад, зазначала: «Ідеалістична школа Германії, захоплена вихованням душі і розуму дитини по великих заповітах найкращих філософів – здається нам – має більш широке бачення й більш вічну цінність» [9, с. 70].

Отже, на розвиток шкільного краєзнавства в Україні значною мірою вплинула німецька система «Heimatkunde». Ідея «малої батьківщини» з'явилася в атмосфері формування регіональної самосвідомості після об'єднання Німеччини в 1871 році. Місцева історія була піднята до рівня національної [10, с. 32]. Уже на початку 20-х років XX ст. в основу шкільних програм з історії Німеччини був покладений обласний принцип викладання краєзнавства (Heimatkunde, Landeskunde) [10]. У пояснювальній записці до нових навчальних планів зазначалося: «Викладання базується на краєзнавчому реальному матеріалі і знайомить дитину з окремими сферами життя рідного краю». І далі: «Усі інші навчальні завдання, такі, як письмо, малювання, праця, математика, вивчення мови, навколишнього середовища виникають із реалій (Sachgebiet) області, краю. Цей краєзнавчий ухил у шкільній роботі полягає в тому, що викладання починаєть-

ся з ближнього оточення дитини й поступово розширює коло реальних знань, знайомить її з рідним краєм у вузькому і більш широкому розумінні слова» [11, с. 173]. Особливу увагу німецька педагогіка приділяла введенню етнографії рідного краю до шкільного курсу. Так, наприклад, пруське міністерство народної освіти включало цей предмет у навчальні плани німецьких навчальних закладів підвищеного типу.

Краєзнавство в Німеччині поступово перетворилося в могутній науково-суспільний рух, покликаний відіграти велику роль як в економічному, так і просвітницькому житті країни. Аналіз літератури, присвяченої краєзнавству в німецькій педагогіці, дає можливість зробити висновок про те, що проблеми, які були актуальними для вітчизняної шкільної системи, не обійшли й Німеччину. Фахівці намагалися відповісти на ті самі питання: Що таке краєзнавство? У чому полягає його зміст? Чи необхідно його вводити в шкільні курси?

Однозначної відповіді педагоги Німеччини не дали. У вирішенні зазначеної проблеми спостерігаємо дуалізм: краєзнавство розуміється і як предмет викладання, і як спеціальний метод. Однак принцип локалізації, краєзнавчий ухил шкільної освіти – це та теза, яка об'єднувала всі педагогічні кола країни [12].

Поступово в школах Німеччини вводилися комплексні програми, основою яких було краєзнавство. Саме такий підхід дозволяв німецьким педагогам закладати підвалини нової школи.

Також у зазначений період спостерігаємо «регіональний», «краєзнавчий» характер викладання в офіційних програмах італійських, іспанських, польських шкіл. Принцип локалізації переконливо впроваджував в своїх розробках Джованні Крочані. Цікавився проблемою заповнення шкільних програм місцевим краєзнавчим матеріалом Рафаель Альтаміра. Один із провідних польських педагогів, Генрих Ровід, зауважував, що головним предметом навчання дітей до 11 років повинно бути тільки краєзнавство. У багатьох школах Польщі воно було введено в якості окремого предмета [12, с. 174].

Українські радянські освітяни також намагалися сформувати якісно відмінну структуру освіти, школу нового зразка, перевиховати учня в іншому ідеологічному напрямі. Проблематика краєзнавчої роботи в школі потрапляє у фокус професійних інтересів небайдужих до цього і стає предметом обговорень на відповідних конференціях, з'їздах, на шпальтах тематичної періоди-

ки. На початку 1920-х років у пресі розгортається дискусія щодо визначення суті, змісту, обсягу, методів, значення і статусу краєзнавчої роботи в школі. Спостерігаємо, з одного боку, дискусію з приводу організаційних форм самої школи і краєзнавства в ній, з іншого – його змісту і статусу в навчально-виховній роботі. Автори тем зі шкільного краєзнавства доходили висновку, що це не тільки обов'язковий предмет викладання, завдяки йому можна впроваджувати як нові, так і традиційні навчальні курси, комплекси, дослідницькі методики. Крім того, акцент робився на виховному значенні краєзнавства, його здатності згуртувати учнів, зацікавити їх спільною темою, певним курсом, дати можливість виявити себе. Утім, почуття здорового глузду не втрачалось, бо усвідомлювалась неприпустимість руйнування ефективної та методично життєздатної предметної організації навчально-виховного процесу, який краєзнавство мало лише доповнити.

Дискусію з питань розвитку шкільного краєзнавства відображено на сторінках журналів "Шлях освіти", "Краєзнавство", "Радянська освіта", "Просвещение Донбасса" та ін.

Усі автори тематичних статей дотримувалися думки, що в нових умовах політичного, економічного, культурного життя суспільства України необхідно реформувати систему освіти і поширювати краєзнавчу дисципліну в навчальних закладах. З цією метою пропонувались різноманітні програми, головна мета яких полягала в наблизненні школи до реального життя шляхом збирання відомостей про свій край.

Процес включення краєзнавства до шкільних програм пройшов ряд етапів. На цьому шляху виникло чимало об'єктивних і суб'єктивних перешкод. Тривалий час не було єдиних критеріїв викладання краєзнавчих дисциплін. Ще в 1921 році на I Всеросійській конференції наукових товариств була обґрунтована доцільність введення до переліку суспільних дисциплін нового предмету. Але Наркомат освіти України не зумів оперативно розробити навчальні програми з краєзнавства і забезпечити методичне керівництво. Зразки програм мали схематичний характер. Учителю пропонувалося наповнювати ці схеми конкретним змістом, локалізувати їх відповідно до певних територіально-адміністративних кордонів. Фактично, перш ніж органічно ввести краєзнавчий матеріал у канву навчального процесу, вчитель мусив сам досконало вивчити історію, економіку, природні умови свого краю, що не завжди

було можливим. Потрібно зазначити, що на початковому етапі підгрунтям для проведення уроків з краєзнавства були колишні програми з історії та географії [14, арк. 1 – 13].

У 1920 – 1921 роках Народний комісаріат освіти України видав навчальний план єдиної семирічної трудової школи. До навчальних програм цих шкіл були введені й предмети краєзнавчого циклу. Згідно з навчальним планом на предмет «краєзнавство» виділялося 37 годин на рік для учнів обох концентрів. Уроки краєзнавства передбачали знайомство з історією, географією та економікою краю [14, арк. 53 – 55]. Орієнтація шкільних програм на проблеми тодішньої сучасності зумовила скорочення матеріалу з історії рідного краю, зокрема з історії культури. У цих програмах домінує класовий підхід до історичних подій та до оцінки діяльності ряду осіб. Історичні події і факти давалися учням без хронологічної послідовності, вибірково. Ці програми були перевантажені навчальним матеріалом, аналіз й узагальнення історичних фактів підмінювалися соціологічними схемами.

З переходом освітніх закладів до роботи за комплексними програмами (1923/1924 навчальний рік) самостійні курси історії в школах остаточно ліквідовувалися. Знання з історії та географії України учні отримували залежно від тем комплексів, що вивчалися. Елементи краєзнавства входили до всіх частин навчального плану. Краєзнавчий матеріал знаходив місце у викладанні мови, літератури, географії, математики, праці, суспільствознавства тощо. Дані про кількість населення, провідні галузі кустарної промисловості регіонів, різні статистичні відомості, історико-етнографічні матеріали використовувалися при складанні прикладів для граматичних правил і математичних задач. Загальна атмосфера зацікавленості краєзнавчими дослідженнями відбилася на позитивному ставленні до них учнівської молоді. У той же час спостерігаємо поживлення інтересу і з боку вчителів, які розглядали краєзнавство як один із чинників виховання дитини.

Своїм комплексним підходом привертає увагу програма, розроблена вчителем Новоолександрівської трудової школи Мелітопольського округу, активним краєзнавцем А. Курило-Кримчаком. Автор звертає увагу на необхідність дослідження та висвітлення проблем історичної географії, історичної демографії краю тощо [15, с. 16 – 19]. Як приклад успішного втілення програми він наводить досвід Новоолександрівської

школи, де вчителі створили наукове краєзнавче товариство, члени якого не тільки збирали усні перекази та архівні матеріали з історії району, а й вивчали основи етнографії, природні багатства, тим самим наповнюючи конкретним змістом курс краєзнавства. У товаристві нараховувалося 7 секцій, і всі вони не відчували нестачі бажаючих брати участь у краєзнавчій справі. Найбільш важливим, на думку автора, є те, що в цій активній роботі були зайняті учні і, таким чином, досягався подвійний результат – освітній і виховний. Заслужують на увагу здобутки фольклорно-етнографічної секції, яка збрала значний матеріал до народного календаря, зробила чимало записів-зразків місцевих діалектів, переказів, казок, старовинних пісень. Зібрано було також колекцію малюнків та фотознімків. Секція мала зв'язок з етнографічною комісією ВУАН та Інститутом наукової української мови, отримуючи від них методичні поради, наукові збірники.

Свої програми викладання краєзнавства у школі пропонували Воронежський краєзнавчий гурток Глухівського округу, Бердянське і Кременчуцьке наукові товариства тощо [16].

У програмах для шкільного краєзнавства основний акцент робився на накопиченні точних знань у галузі природних ресурсів, економіки. Поступово головним мотивом краєзнавчої педагогіки стає соціально-економічне краєзнавство.

Різні періодичні видання, зокрема науково-методичний бюлетень УКК “Краєзнавство” широко пропагував досвід викладання історії краю, шкільного краєзнавства. У часописі містилася окрема рубрика “Шкільне краєзнавство”. Не можна сказати, що вона мала регулярну присутність у номерах журналу, але це не применшує її значущості в процесі впровадження краєзнавства в школах, оскільки географія розповсюдження, адреси дописувачів свідчать про популярність журналу в освітніх закладах. На жаль, часопис був більш популярним серед міських освітніх закладів, до сільських шкіл він майже не потрапляв. Це в першу чергу було пов'язано з жалюгідним фінансуванням сільських шкіл, у яких часто не вистачало коштів на необхідні речі – підручники, меблі, навіть крейду. Тому для звичайних шкіл часопис був розкішшю. Учителі переважно користувалися особистим досвідом, який допомагав їм проводити уроки з краєзнавства. На свій страх і ризик вони склали власні програми, у яких краєзнавство як елемент був присутній в кожному предметі. Ці програми зна-

чно відрізнялися від тих, які пропонувалися в педагогічній пресі (наприклад, краєзнавчі програми, надруковані в часописі «Шлях освіти», вимагали то значних транспортних витрат для проведення багатоденних екскурсій, то певної бази знань серед учнів і спеціальної підготовки вчителя для вивчення геодезичних можливостей краю) [17, с. 3 – 8]. Вони були ближчі до реальності і враховували психологічний, віковий, фізичний і феноменологічний розвиток дитини.

Органічне поєднання програмної і позакласної краєзнавчої роботи було невід'ємною складовою шкільного краєзнавства. Саме тому методистами і вчителями розроблялися науково-методичні засади позакласної роботи. Чимало уваги цьому питанню приділяли співробітники науково-дослідної кафедри ІНО. Методичний семінар Одеського ІНО розглянув питання організації і плану роботи в шкільному гуртку українознавства. В своїх порадах він рекомендував починати роботу гуртка з проведення екскурсій до українських етнографічних та історико-археологічних музеїв, наукових бібліотек, інших відповідних установ. Доцільним уважалося складання альбомів, оформлення листівок, а також оприлюднення результатів праці гуртка в створенні кутка чи музею.

Як один із прикладів успішної та результативної діяльності шкільних краєзнавчих гуртків можна навести досвід Великописарівської семірічної школи на Харківщині. Краєзнавчий осередок був заснований у 1922 році. Організатор і керівник гуртка вчитель П. А. Сапухін [18] висував високі вимоги до його учасників, піклувався про актуальність порушених проблем. Результати краєзнавчої роботи учнями опрацьовувалися і систематизувалися у шкільному музеї. Його колекція археологічних знахідок була дуже різноманітною. Тут зберігалися кам'яні молотки, стародавній посуд, зброя, гарматні ядра, нумізматична колекція, прикраси тощо. Вивчаючи історію району, члени гуртка використовували оповідання й народні спогади про давнину, церковні архівні матеріали, друковані видання та інші джерела. Школярі видавали рукописні збірники, які потім використовували на уроках. Якщо подивитися на тематику, розроблену на їх сторінках, можна з упевненістю сказати, що вона могла б стати основою нарисів про Великописарівський район. Члени гуртка активно займалися лекційною практикою. З 1922 по 1928 роки для мешканців району було прочитано понад 50 лекцій краєзнавчого змісту; учні охоче проводили екскурсії у шкільному музеї.

Позакласну краєзнавчу роботу організували і керівники краєзнавчих гуртків, працівники музеїв на Харківщині. Скажімо, робота шкіл Ізюмщини гуртувалася навколо місцевого краєзнавчого музею. Тут проводилися численні екскурсії як в музеї, так і за його межами. Завідувач музею М.С. Сібільов читав популярні лекції перед дитячою та дорослою аудиторією. У цій справі активну участь брав і професор О.С. Федоровський, який, крім методичних порад та зауважень, проводив екскурсії з учнями околицями Ізюма.

У другій половині 20-х років ХХ ст. великого поширення набуває така важлива форма вивчення і пропаганди історії рідного краю як проведення навчальних екскурсій. Екскурсія була визнана універсальним краєзнавчим методом. Вивчення історії, природи, народногосподарських об'єктів села чи міста доповнювалось візуальним спостереженням та фіксацією важливих моментів, які не може дати жодний підручник. Адже для учнів отримання інформації в такому вигляді є доступнішим. Діти краще опановують матеріал, який пояснюється на близьких і зрозумілих прикладах з близького для них середовища. Зрозуміло, що екскурсія буде корисною в разі її досконалої підготовки. Учителю слід було заздалегідь розробити зміст і маршрути екскурсії. Однак самостійно з цим завданням він не завжди міг впоратися. Вчителю часто-густо не вистачало навичок екскурсійної роботи, методичної підготовки, літератури краєзнавчого змісту, а іноді елементарних знань. Отже, для впровадження екскурсій потрібна була відповідна допомога. У цьому напрямі заслугоує на увагу позитивний досвід науково-дослідної кафедри історії української культури ім. Д. І. Багалія. Викладачами кафедри було розроблено типовий посібник з організації проведення історичних екскурсій «Слобожанщина в екскурсіях», відредагований професором О. В. Ветуховим. У ньому наводилися сотні різних туристичних маршрутів по території Слобідської України, багато цікавих відомостей з історії рідного краю. Цей посібник був незамінним під час проведення позашкільних форм роботи, він мав важливе значення в навчальному процесі, а в окремих випадках може використовуватись і сьогодні.

Екскурсії застосовувалися не тільки під час уроків, але й були одним із позашкільних методів. Найважливішим є те, що під час цієї роботи відбувалося заохочення учнів, їх згуртування навколо вчителя, зближення між собою. Таким чином, досягався подвійний результат – освітній

і виховний. Організаційне поєднання шкільної і позакласної роботи було невід'ємною частиною шкільного краєзнавства.

Роль екскурсій у шкільному краєзнавстві була неоціненною. Результатом такої форми занять мали бути не просто емпіричні враження чи підтвердження теорій, але й створення музеїв, заснування гуртків, краєзнавчих товариств.

Такі краєзнавчі осередки в школах проводили різнобічну роботу. Їх учасники не тільки збирали усні перекази, архівні матеріали з історії свого району, а й вивчали основи етнографії, природні багатства, наповнюючи конкретним змістом курс краєзнавства.

Центральною фігурою в шкільному краєзнавстві був учитель. Його роль величезна. Ще з часів виникнення дореволюційних товариств та інших об'єднань учителі зарекомендували себе як мобільна інтелектуальна опора науковців-дослідників, здатна не тільки виконувати практичні завдання, а й бути творчим механізмом справи. Виключно важливу роль відігравав сільський учитель, який часто був єдиним представником інтелігенції і носієм культури на селі. Вчителі зарекомендували себе не тільки як інтелектуальна опора науковців, вони мали бути творчим механізмом справи. Педагог мусив запроваджувати «дух і метод дослідження» в навчальний процес. Якщо розуміти цей термін правильно, його зміст багато чого може навчити викладачів. Перед вчителем ставилось конкретне завдання – виховувати в школяреві вміння самостійно мислити, працювати в колективі, тобто давати можливість учню спостерігати, робити і повторювати прості дослідження, добувати знання. Під час ознайомлення з темою школяр самостійно мусив висувати завдання, розробляти програму, вирішувати можливість розподілу тем між групами й окремими учнями, контролювати виконання завдань, а потім провести апробацію результатів, які були одержані внаслідок екскурсій, лабораторним шляхом, вивченням літератури та архівних документів, усним опитуванням та за допомогою анкетування.

Цікаво, що подібні методи навчання актуальні й сьогодні. Сучасна педагогічна наука пропонує як різновид методик інтерактивні методи. Їх суть полягає в тому, що навчання відбувається шляхом взаємодії всіх учнів. Це співнавчання (колективне, кооперативне, навчання у співпраці), у якому вчитель та учні є суб'єктами навчального процесу. Учитель виступає лише в ролі організатора, координатора, лідера групи учнів.

Під час застосування інтерактивних методів, як правило, моделюються реальні життєві ситуації, пропонуються проблеми для спільного вирішення. Тому вони найбільш сприяють формуванню в учня вмінь і навичок, виробленню власних цінностей, створюють атмосферу співробітництва, творчої взаємодії в навчанні. Учні мусять навчитися думати, розуміти суть речей, осмислювати ідеї і концепції, і вже на основі цього – вміти шукати потрібну інформацію, трактувати її.

Але це не означає, що при “дослідницькому принципі” роль учителя другорядна. Навпаки, і учень, і вчитель мають бути дуже активними. Педагог створює умови для самостійної, індивідуальної роботи школяра. У такій творчій атмосфері зникає протистояння між учнем і вчителем. Вони співробітники, але один із них – старший досвідчений друг, вірний помічник, приклад для наслідування. У вчителя з’являється можливість для подальшого фахового зростання, для зміни себе, для постійного навчання разом з учнями.

Таким чином, можемо констатувати, що сучасні «інновації», «актуальні методи сьогодення» були популярними у шкільній педагогіці ще в 1920-х роках. Найповніше їх можна було використовувати

на уроках краєзнавства, яке за своїми формами і методами мало демократичний і творчий характер. Для вчителів актуальним було гасло: “Школа може бути новою лише тоді, коли вона не тільки збагачує краєзнавство теоретично, а й практично” [19, с. 40]. Але виконати це завдання вчитель міг, маючи добру наукову і методичну базу.

Отже, можемо відмітити значне поширення краєзнавчої роботи у шкільній освіті в Україні в 1920-х роках: краєзнавство вводилося як елемент комплексних учбових програм, відкривалися шкільні краєзнавчі музеї, учнів залучали до дослідницької роботи, привчали до самостійності під час вивчення краєзнавчих комплексів. Велику роль краєзнавство відіграло у формуванні національної самосвідомості, любові до рідної землі, патріотизму. Проте власне краєзнавство протягом 1920-х років так і не набуло самостійного значення в школах. Ознайомлення лише з окремими фактами й деякими відомостями не забезпечувало повноцінних знань в учнів з історії рідного краю. Не сприяло формуванню об’єктивних знань і однобічне тлумачення змісту краєзнавства, яке поступово зводилося до вивчення тільки природних і виробничих можливостей краю.

Джерела та література

1. *Удод О.* Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії // Краєзнавство. – 2010. – № 3. – С. 6–9; Історія повсякденності: теорія та практика: Матеріали Всеукр. наук. конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 14 – 15 травня 2010 р.). – Переяслав-Хмельницький, 2010.

2. *Бездрабко В. В.* Часопис «Краєзнавство» та краєзнавча справа в Україні (кінець 1920-х – початок 1930-х рр.): Монографія. – К., Кам’янець-Подільський, 2005; *Верменич Я. В.* Теоретико-методологічні проблеми історії регіоналістики в Україні. – К.: Ін-т історії України, НАН України, 2003; *Данилюк Ю. З.* Український комітет краєзнавства: склад та діяльність // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К., 2001. – Вип. 13. – С. 193 – 207; *Заремба С. З.* Українське пам’яткознавство: історія, теорія, сучасність. – К., 1995; Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Наук. зб. – Кам’янець-Подільський, 2002; *Кашиба О. Ю.* Внесок освітян Харківщини в розвиток історичного краєзнавства в 20-х – початку 30-х років ХХ ст.: Монографія. – Харків, 2009. та ін.

3. *Кузьменко М. М.* Система освіти УРСР 1920-х років: історико-теоретичний аспект // Український

історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 67.

4. *Чадаєва К. Ю.* Розвиток історичної освіти в Україні у 20 – 30-ті роки ХХ ст.: дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. – Харків, 1996. – С. 134.

5. *Ушинський К. Д.* Рідне слово // Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. – К., 1983. – Т. 2. – С. 28.

6. *Ушинський К. Д.* Теоретичні проблеми виховання і освіти // Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. – К., 1983. – Т. 1. – С. 99 – 100.

7. *Костриця М. Ю.* Збагачення духовної культури педагогічних і учнівських кадрів засобами краєзнавчої роботи // Роль краєзнавства у духовному збагаченні особи: Матеріали наук.-практ. Конференції. – Житомир, 1998. – С. 6.

8. *Русова С. Ф.* Серед рідної природи. – Катеринослав, Київ, Лейпциг, 1922.

9. *Русова С.* Республіка молоді в Америці // Світло. – 1914. – № 7 – 8. – С. 70.

10. *Верменич В. Я.* Процеси інституалізації краєзнавства в Україні 20 – 30-х рр. ХХ ст. // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К., 2003. – Вип. 22 – 23. – С. 32.

11. Близькими до поняття «краєзнавство» в німецькій мові є: „Heimatkunde“, „heimatkundlicher Unterricht“, „bodenständiger Unterricht“; в англій-

ській мові є: „local scienci“, „area studies“, „case studies“; у польській мові є „krajounawstwo“; у французькій мові є: „science du lieu natal“. Як правило ці визначення застосовуються здебільшого для означення країнознавчих і регіональних досліджень та при вивченні часткових проблем, окремих випадків; *Кагаров Е. Г.* Комплексная система преподавания в германской школе // Просвещение Донбасса. – 1924. – № 5 – 6. – С. 18 – 20; *Кагаров Е. Г.* Современные течения в методах преподавания географии и краеведения в Германии // Краеведение. – 1926. – № 4. – С. 509 – 520.

12. *Кагаров Е. Г.* Современное педагогическое движение в Западной Европе и Америке. – М., 1928. – С. 173.

13. *Kessler K.* Pädagogische Charakterköpfe. – Frankfurt a/M., 1925 [Оцінка поглядів 16 німецьких педагогів]; *Saube E.* Deutsche Pädagogen der Neuzeit. – Osterwieck am Harz., 1924 [Біографії та характеристики поглядів 24 німецьких педагогів поч. XX ст.].

14. Школьные учебные программы (1921 г.) // ДАХО. – Ф.Р. 820, оп.1, спр. 165. – Арк. 1 – 13.

15. *Курило-Кримчак А.* Про краєзнавчу роботу в школі // Краєзнавство. – 1925. – № 6 – 10. – С. 16 – 19.

16. Життя краєзнавчих організацій // Краєзнавство. – 1928. – № 1, № 5.

17. Краєзнавство в школі // Шлях освіти. – 1925. – № 11. – С. 3 – 8.

18. *Санухін П. А.* Дослідча робота в справі вивчення історії місцевого краю // Шлях освіти. – 1925. – № 11; *Його ж.* Музейна робота в школі // Шлях освіти. – 1926. – № 3; *Його ж.* Справа з місцевими архівами // Радянська освіта. – 1926. – № 11; *Його ж.* З досвіду археологічної роботи школярів // Радянська освіта. – 1928. – № 7 – 8.

19. *Гревс И. М.* Краеведение в школе // Методы индивидуализирующего труда: Сб. статей. – М., 1925. – Вып. 2. – С. 40.

Ольга Кашаба

Краеведческое направление в украинской педагогике 1920-х годов

1920-е годы в Украине были периодом поиска новых эффективных форм и методов организации учебного процесса, когда применялись экспериментальные принципы функционирования системы образования. Советская власть пыталась построить собственную образовательную систему, применяя инновации, современные концепции развития школы. Одной из них было включение краеведения в школьные программы. В статье анализируются основные направления работы педагогов Украины в процессе становления краеведения как учебной дисциплины.

Ключевые слова: историческое краеведение, работники образования, педагогика, инновации.

Olga Kashaba

Regional direction in Ukrainian pedagogy in 1920s

1920s in Ukraine were the period of searching of new effective forms and methods of academic activity organization when the experimental principles of an educational service functioning were forced into application. Soviet power tried to build an education service of its own, it forced innovations and modern conception of school building into application. One of them was the introduction of country studies into the school programme. In the article the main directions of Ukrainian pedagogues working in the process of making country studies as an educational subject are analyzed.

Key words: historic country studies, pedagogues, pedagogy, innovations.

